

Љиљана Гавриловић

НАУЧНА ФАНТАСТИКА
МИТОЛОГИЈА ТЕХНОЛОШКОГ ДРУШТВА

„Научна фантастика је грана литературе која се бави могућим ефектима измењене технологије или измењеног социјалног система на човечанство у замишљеној будућности, у измењеној садашњости, или у алтернативној прошлости.“¹ Научна фантастика као књижевни жанр почиње да се развија средином XIX века, у време када је наука, после индустријске револуције, постала „основни критеријум вероватности и нужности објективног света, заменивши на том месту мит, религију и филозофију“.² У исто време долази до одумирања чисте фантастике, и, мада се поједини радови који могу да се сврстају у фантастику појављују и до данас, за њих постоји кудикамо мање интересовање код читалачке публике.

Иако се први текстови који се могу подвести под SF (међународна жанровска ознака, акроним од science fiction) појављују у другој половини XIX века (пре свега приче и романи Х. Џ. Велса, као и Жила Верна), све до 50-тих година овог века не појављује се већи број аутора, нити је постојао шири круг публике заинтересован за SF. У периоду непосредно пред II светски рат и десетак година после њега појављује се неколико романа чији писци нису првенствено окренути научној фантастици, али представљају висок домет како по књижевним квалитетима уопште, тако и у оквирима жанра. То се пре свега односи на роман „Ми“ Ј. Замјатина, који представља први прави SF роман уопште, затим на Хакслијев „Врли нови свет“, Орвелову „1984.“ и Вонегатов „Механички пијанино“, чија је заједничка карактеристика грађење антиутопијског социјалног система заснованог на тоталитарном режиму и изузетно високо развијеној технологији, која, и поред релативне пораста стандарда, обезбеђује егзистенцију људске јединке, бришући слободу мишљења, слободу одлучивања, креативност, односно индивидуалност уопште. Велика популарност ових дела, која траје до данас, несумњиво је последица с једне стране страха од тоталитарних система уопште, у то време изазваним пре свега Стаљиновом владом у СССР-у, али и страхом од наглог развоја технологије, првенствено плановима за развој вештачке интелигенције, као и роботике уопште.

¹ В. N. Malzberg, *Monolit 1*, Beograd, 1984, 1.

² Z. Živković, *Savremenici budućnosti*, Uvod, Beograd, 1983, 17.

Половином овог века појављује се низ аутора који и данас представљају најугледније представнике SF жанра, а у исто време почиње и нагли раст интересовања и популарности жанра код читалачке публике. Наиме, пре 50-тих година SF је објављиван само у Сједињеним Америчким Државама и то искључиво у часописима резервисаним за паракњижевне жанрове (кримићи, љубићи, хорор и сл.), који су се обраћали публици која није имала развијене уметничке потребе³ и углавном била веома ниске квалификационе структуре. Данашња слика је сасвим другачија: 95 одсто читалаца научне фантастике похађа факултет или га је завршило, 73 одсто има диплому, а 34 одсто академске титуле.⁴ Дакле, иако је број читалаца научне фантастике још релативно ограничен, како се често жале они који се професионално баве жанром, просек публике има завидно високу квалификациону структуру, тако да је SF практично постао жанр интелектуалне елите (подаци се односе и на Америку и на Европу).

Код нас се са систематским издавањем SF литературе почиње нешто касније — од 60-тих година, што у првом тренутку пролази прилично незапажено, да би у току 70-тих и 80-тих година дошло до наглог пораста интересовања, како за литературу, тако и за SF филмове, који су увек у врху гледаности. 10 година излажења „Сириуса“, часописа специјализованог за SF причу, 15-так година Просветине едиције „Кентаур“, као и нагло појављивање релативно великог броја приватних издања (едиције „Поларис“ и „Зороастер“, SF алманах „Монолит“ и сл.) у последњих неколико година, несумњиво указују на повећано интересовање читалачке публике.

Да бисмо могли да утврдимо разлоге данашње популарности научне фантастике неопходно је пажљиво размотрити основне елементе који чине суштину жанровске одреднице, дакле, с једне стране науку и технологију и са друге стране фантастику, као и како њихов спој делује на савременог, релативно образованог човека.

Основна карактеристика научне фантастике је да људи „живе у свемиру онаквом каквим га види модерна наука и у свету измењеном модерном технологијом“⁵. Тај свет, без обзира у које је време смештен, разликује се од садашњег, реалног света, то је у сваком случају алтернативни свет, или чак алтернативни свемир, у којем људи живе у битно измењеним технолошким, али и социјалним условима. Ако се ово питање детаљније размотри постаје јасно да суштину, у ствари, представља не измена технологије, већ њена последица, измена социјалних односа било у позитивном или у негативном смислу. Уколико се радња одвија у прошлости или алтернативној садашњости то је очигледније, јер се битно мењају услови у којима човек данас живи, односно указује се да су постојале различите могућности социјалног организовања, чиме је, имплицитно, подвучено да и у блиској будућности реалног света постоји више

³ Ibidem, 22.

⁴ Vesti, Sirius 112, Zagreb, septembar 1985, 117, preuzeto iz časopisa Locus.

⁵ U. Legvin, *Naučna fantastika i gospođa Braun*, Monolit 1, 476.

могућности људске организације и одређивања места појединца у њеним оквирима.

Модерна наука и развијена технологија постали су основ схватања света, пре свега у урбанизованим срединама, где се зависност човека од технологије повећава са сваким новим технолошким достигнућем. Технолошки бум је утицао и на промене у социјалном систему, првенствено на повишење квалификационе структуре радника, већу специјализованост, али и стварање вишка радне снаге. Несумњиво је да ће се са даљим развојем роботике и вештачке интелигенције овај процес наставити, што значи да ће се, у складу са тим, трансформисати и људско друштво у целини. Поред тога, пораст стандарда утицао је и све ће више утицати на отуђење људи, што отвара могућност за све већи утицај мас-медија и масовне забаве у повећаном слободном времену, чиме се подстиче даље отуђивање, али и гушење креативности и индивидуалности човека уопште. Због тога није чудно што тај процес представља једну од кључних тема како футуролога, тако и аутора научне фантастике, у чијим је делима јасно изражен страх од такве могућности развоја друштва (Вонегат, „Механички пијанино“, Пол и Корнблут „Рекламократија“ и други).

Развој роботике и вештачке интелигенције побуђује и интензиван страх од могућности осамостаљивања, и, чак, превласти вештачке интелигенције над људском, односно од њеног ослобађања од људске власти, обезвређивања људских могућности и људских квалитета. Научна фантастика се креће у читавом распону могућности — од потпуне превласти механичке интелигенције, чак нестанка људи (Пекић, „1999“), преко сарадње, мање-више безвољне (Асимов, „Ја робот“, „Под челичним небом“), до симбиозе човека и вештачке интелигенције (Пол, „Сусрет са Хичијима“). Дакле научна фантастика одражава све тренутно постојеће односе према будућем развоју вештачке интелигенције, чиме одсликава садашње стање технолошког друштва у целини.

Други основни страх савременог човека везан за развој технологије је могућност нуклеарне катаклизме и уништења не само друштва оваквог какво је данас, већ и људске врсте уопште. Због тога није чудно што се радња у научно фантастичним делима најчешће смешта у будућност (без обзира на то да ли је мотив везан за нуклеарну катаклизму или не), обично веома удаљену, чиме се имплицитно изражава вера да ће се човечанство изборити са садашњим тешкоћама, да ће самостално, или уз изванземаљску помоћ (Кларк, „Краљ детињства“), успети да отклони опасност од нуклеарног рата, или, чак, да га преживи, односно, да будућност постоји, чак и ако се разликује од свега познатог, постојећег, или, чак, замисливог (Мекинтајер, „Гуја сна“, Силверберг, „Ноћна крила“, „Сезона Мутаната“).

Нешто ређе се јављају текстови везани за забринутост због последица генетског инжењеринга или злоупотребе науке уопште (Пекић, „Беснило“), а у већини таквих радова се генетски инжењеринг схвата као могућност за ширење утицаја људске врсте било у до-

сада познатом свемиру (Блиш, „Звездане споре“), било у измењеним условима на Земљи (Абе, „Четврто међуледено доба“). Иако овакав приступ има на први поглед карактер антропошовинизма, у суштини он представља одбрану од страха да ће се генетском манипулацијом изгубити људски карактер човечанства и уверење да је развој науке у сваком погледу неопходан и да човеку може да донесе више добра него зла.

Кроз све мотиве карактеристичне за научну фантастику провлачи се, позитивно или негативно одређен, принцип сарадње: људи са људима, без обзира на културне, па чак и физичке разлике (Легвин, „Лева рука таме“); људи и изванземаљских интелигентних бића (Легвин, „Свет се каже шума“, Мартин, „Песма за Лиу“), као и људи и вештачке интелигенције. Истицање принципа сарадње у први план у данашњем свету подељеном расним, верским, националним, идеолошким и другим нетрпељивостима представља чисту утопију, утолико пре што је истакнуто да једино сарадња представља услов опстанка друштва, чак људске врсте уопште, без обзира на то у ком времену и с каквим ентитетима се сарадња остварује, што зависи од услова датих у оквирима хипотетичних алтернативних светова или свемира. Принцип сарадње подразумева превазилажење затварања у било какве границе, од граница условљених културом, преко оних које постављају психичке или физичке карактеристике људских бића, до границе између људског и не-људског као последње, најзначајније, која указује на бесмисленост данашњег затварања у државне, верске или националне оквире, показујући да су данас разлике знатно мање од сличности и да се, релативно лако, могу превазићи.

Научна фантастика је очигледно директно везана за епску, одн. чисту фантастику, пре свега настојањем да се изграде алтернативни светови, различити од реалног света, али са ограничењем које поставља наука као одредница, јер одабрани ступањ науке и технологије детерминише и структуру света. Док се чиста фантастика углавном везује за европску митолошку традицију и веома је популаран жанр све до XX века, у периоду развоја популарности научне фантастике интерес за чисту фантастику нагло опада, тако да се она данас јавља само спорадично (Толкин, Легвин). Увођење строгог поштовања науке као детерминанте алтернативних светова донекле ограничава ауторе, обавезујући их да остану доследни „начелу вероватности и нужности стварног света“⁶, за разлику од светова у чистој фантастици, који следе само своју унутрашњу логику, али су због тога ти, SF, алтернативни светови много ближи савременом човеку, који је напустио мит и религију као критеријум нужности објективног света, замењујући их науком.

Међутим, иако је научна фантастика у том погледу напустила сферу митолошког, она својим значењем и даље остаје блиско везана за митологију, односно делимично преузима функцију митологије садашњег технолошког друштва. Као што је већ речено, научна фантастика самим мотивима настоји да разреши основне стра-

⁶ Z. Živković, op. cit., 14.

хове савременог човека способног да увиди могуће опасности за појединца, па и читаво човечанство, проузроковане наглим развојем науке и технологије и пратећим променама социјалних односа, које се, у крајњој инстанци, свде на уништење или самоуништење. Тако научна фантастика већ на манифестном плану настоји да ослободи читаоца од страха, без обзира да ли је решење негативно — у том случају се следи логика: ако научна фантастика истиче такву могућност, то се неће остварити, с обзиром да је ипак реч о фантастици — дакле, у овом случају се акценат ставља на елемент фантастичног, или је позитивно, што потврђује наду да се драстичне последице могу избећи — у овом случају се акценат ставља на елемент научног.

На латентном плану се научна фантастика директно везује за религијски принцип негирања смрти уверењем да она не повлачи аутоматски и уништење појединца: „... ако ћу ја надживети смрт као неко 'друго биће', онда се то 'друго биће' мора сместити у неком 'другом свету' у неком 'другом времену'. Најфундаменталнија особина тога 'другог' јесте да је оно обрнуто од уобичајеног искуства.“⁷ Како је оно што је потпуно обрнуто од уобичајеног искуства, односно оно што се заснива на другачијим принципима од реалног света, страна савременом човеку, прибегло се решењу да се „други свет“ заснива на принципима науке, али тако измењене да се тај свет практично драстично разликује од реалног света. Поред тога, „друго време“ је присутно, било да је реч о будућности или алтернативној прошлости или садашњости. Посреднички мост између овог и „другог“ света има пре свега наука, која је одредница структуре оба света, али и главни јунаци SF дела, који, захваљујући својим људским карактеристикама, припадају реалном свету, али их чињеница да оперишу са појмовима хипотетичне науке и да опстају у алтернативном свету, без обзира на његову разлику од познатог света, карактерише као „друго биће“, чиме они припадају подједнако и нашем и „другом“ свету. То је потенцирано чињеницом да су они ретко разрађени као личности, већ да представљају пре свега категорију, одн. човека уопште.

Из свега што је речено постаје разумљив нагли пораст интересовања за научну фантастику, и то претежно код образованих читалаца, који, практично, одговара и порасту интересовања за религију и парапсихолошке феномене, што све има за циљ постизање некакве сигурности човека у оквирима света који постаје све комплекснији.

Може се очекивати да ће интересовање за научну фантастику и даље расти, јер обухвата уверење савременог интелектуалца да су наука и технологија одреднице нашег као и будућег света, али и страх повезан са развојем науке који условљава промену света, одн. свега познатог. Поред тога, SF покушава да разреши читаоца страха и на манифестном и на латентном плану:

⁷ Е. Лић, *Kultura i komunikacija*, Beograd, 1983, 108.

на манифестном плану предвиђајући развој света у позитивном правцу који омогућује опстанак човека као врсте, али и индивидуе;

на латентном плану преузимајући улогу религије изградњом митолошког „другог света“ у којем човек постоји упркос смрти.

Ljiljana Gavrilović

SCIENCE FICTION — MYTHOLOGY OF TECHNICAL SOCIETY

Observing the increasing popularity of science fiction as literar style, Author points out that science fiction has abandoned the sphere of mythology, to which it is still closely connected. Such popularity is based on the belief of contemporary intellectuals that science and technology are the entry for contemporary and future world, while the science fiction literature eliminates reader's fear at the manifest level (anticipating the successful development of the work and mankind), and at the latent level (constructing the mythological »other world« in which humans exist inspite of death).